

Територіальна організація приміської рекреації: регіональний аспект

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, м.Харків
e-mail: yulya_prasul@mail.ru

Анотація. *Приміська рекреація має неабияке значення для відновлення сил городян великих промислових центрів, але такі локальні дослідження проводяться в останній час все рідше. В сучасних економічних умовах постає проблема аналізу територіальної організації і спрямованості приміського відпочинку, знаходження нових шляхів і привабливих пропозицій, особливо з урахуванням все більшої транспортної доступності більш далеким рекреаційним зонам. В статті визначено можливі напрямки та перспективну територіальну організацію приміської рекреаційної системи Харківського району Харківської області.*

Ключові слова: *приміська рекреація, Харківський район, територіальна організація.*

Актуальність дослідження пов'язана з величезним значенням для фізичного та психологічного здоров'я населення короточасного приміського відпочинку, під яким розуміємо відновлення сил та всебічний гармонійний розвиток людини, не пов'язаний в основному з відпусткою, що проводиться за межами постійного місця проживання. В наш час особливого значення він набуває для населення великих міст, яким є і місто Харків. В останній час досить пошавилися наукові дослідження рекреаційної галузі та туризму в Харківському регіоні. Основна частина цих досліджень відбувається на факультетах Харківського університету міського господарства [1] та Харківського університету імені В. Н. Каразіна [2; 3]. Але, в більшості, вони присвячені найбільш привабливим територіям з точки зору рекреаційних ресурсів, Харківській області, місцю Харківської області серед інших адміністративних одиниць України, що пов'язано, в першу чергу, з відносно задовільною інформаційною забезпеченістю. Прикладні дослідження рекреаційної тематики локального рівня необхідно проводити в польових умовах, що пов'язано з подорожчанням відповідних послуг. Крім цього, в незадовільному стані знаходиться інформаційна база таких локальних або мікрорегіональних досліджень. Отже, існує потреба розгляду рекреаційних ресурсів окремого адміністративного району, який знаходиться в безпосередній близькості від потужного центру формування рекреаційних потоків, визначення його перспектив і конкурентоспроможності серед інших районів Харківської області, виявлення подальших напрямків розвитку рекреаційної сфери. Це і зумовило спрямування дослідження.

Теоретичною основою даного дослідження виступають наукові праці О. О. Бейдика, М. В. Поколюдої, В. П. Руденка, М. Й. Рутинського, В. І. Смалю, В. І. Стафійчука та інших дослідників.

Як відомо, переважна частка вільного часу, який виступає обов'язковою і основною умовою розвитку рекреації в суспільстві, припадає на щоденний та тижневий цикли рекреаційної діяльності. У зв'язку з цим найбільш популярний відпочинок, особливо у весняно-літній період, збігається за часовими межами з щоденною та тижневою рекреацією. Такий відпочинок територіально обмежений 1-2 годинами в дорозі, що співпадає з межами окремої адміністративної одиниці області. Ефективним способом розвитку системи короточасного відпочинку, що враховує різноманітні вимоги споживачів, можливість задоволення різноманітних рекреаційних потреб населення, наявні природні, культурно-історичні, соціально-економічні ресурси та обмеження в їх використанні, є планування розвитку приміської рекреації.

Харківський район – це адміністративна одиниця на півночі Харківської області України, яка з півночі, заходу та сходу оточує великий промисловий, науковий та освітній центр – м. Харків. Харківський район входить до складу приміської зони Харкова і однієї з рекреаційних зон Харківської області.

Розвиток рекреації в приміській зоні Харкова відбувався протягом всієї історії рекреаційної діяльності завдяки вигідному економіко-географічному положенню, близькості значного постачальника потенційних споживачів. Перша половина ХХ століття знаменується створенням дитячих оздоровчих таборів, спеціалізованих лікувально-оздоровчих закладів санаторного типу, а основним лімітуючим фактором є зручна транспортна доступність, тому до 1950 р. основні рекреаційні території концентруються поблизу північних, південно-західних околиць обласного центру. В другій половині ХХ ст. відбувається активний розвиток інших рекреаційних систем: Чугуївської, Зміївської, Балаклійської, Ізюмської, Печенізької, Червонооскільської, Краснокутської, які знаходяться поодаль від Харкова, але мають більш якісні природні ресурси. В той же час подальший розвиток Харківської рекреаційної зони не припиняється, орієнтуючись на оздоровлення дітей та дорослих. Аналогічна структура рекреаційного комплексу збереглася і нині.

В цілому, Харківський район (рис. 1) характеризується сприятливим поєднанням умов та ресурсів для лікування, оздоровлення, відпочинку та пізнавальної діяльності, потенціал таких об'єктів достатній для розвитку рекреаційного господарства [4].

ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ХАРКІВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ масштаб 1 : 350 000

Харківський район утворено у 1923 році. Протягом чотирьох десятиріч п'ять раз зазнав адміністративно-територіальних змін. В сучасних межах Харківський район сформовано, згідно з Указом президії Верховної Ради УРСР від 4 січня 1965 року з адміністративним центром у м. Харкові.

Історія району тісно пов'язана з іменами відомих людей. Тут жили і працювали кошовий атаман Запорізької Січі - Іван Сірко, український філософ Г.С. Сковорода, історик, археолог, етнограф, фольклорист, письменник Д.І. Яворницький, скульптор і художник С.О. Лансере, перший народний учитель України П.В. Щепкін, співачка К.І. Шульженко, український письменник, фольклорист, етнограф, музикант Г.М. Хоткевич.

На державному обліку у Харківському районі знаходиться 137 пам'яток історії та культури із них: 99 пам'яток історії; 4 пам'ятки монументального мистецтва; 10 пам'яток архітектури; 24 пам'ятки археології та 15 об'єктів природно-заповідного фонду. Окремі з них можуть бути використані у рекреаційній діяльності.

Рис. 1. Доступність рекреаційних ресурсів

Орографічні характеристики Харківського району, що впливають на розвиток спортивно-оздоровчої рекреації, мальовничість ландшафтів, у цілому можна оцінювати як сприятливий для організації тренувальних походів вихідного дня, спортивно-туристських тренувань, розробки та проведення теренкурів, але відносно сприятливий для повноцінного розвитку спортивно-оздоровчої діяльності. Геологічними та спелеологічними ресурсами район не забезпечений навіть задовільно. Відсутність

закарстованих території організатори лікувально-оздоровчої діяльності намагаються виправити шляхом створення кімнат зі штучним кліматом печер. На сьогоднішній день, пропозицію спелеотерапії надає досить велика кількість закладів відпочинку: дитячі оздоровчі табори, санаторії, спа-курорти. В комплексі кліматолікування на Харківщині влітку з успіхом застосовують майже всі види аеротерапії та геліотерапії. Кліматичні умови зими сприяють організації лижних подорожей, зимових теренкурів, катання на санчатах тощо. Більшість санаторно-курортних і оздоровчих закладів приурочені до водоймищ чи річкових долин, які є ресурсами для розвитку місцевого купально-пляжного відпочинку та рибальства на карася, головня, окуня. В Харківському районі за своєю значимістю для розвитку регіональної рекреації виділяються Трав'янське, Муромське, В'ялівське водосховища, Безлюдівський гідропарк. Серед гідромінеральних ресурсів за своїм складом і лікувально-оздоровчим ефектом виділяється вода «Рошинська». Біотичні ресурси Харківського району відносно сприятливі для розвитку туризму та рекреації, як приміської, так і довготривалої. Майже всюди лісові масиви (лісистість 10-14%) використовують при кліматолікуванні. В північній частині території лісові масиви невеликі і розміщені переважно фрагментарно. Південно-західна частина Харківського району має більшу лісовкриту площу, що пов'язано з розташуванням в цій місцевості санаторно-оздоровчих закладів та дитячих таборів. На окремих ділянках лісових масивів створені зони відпочинку. Популярністю користуються зони відпочинку в с. Бабаї, навколо ставка Молошка біля сел. Високий. В лісах можна полювати на зайця-русака, лисицю звичайну, куницю лісову, косулю. У водоймах водиться багато риби, раки, черепахи.

Серед біокультурних об'єктів Харківського району, що доцільно використовувати при організації рекреаційної діяльності, виділяють дендрологічний парк Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва, місцевий парк у м. Люботин.

Соціально-культурні ресурси Харківського району при їх орієнтації і включенні до соціальної і економічної програми розвитку району як складової приміської рекреації мають достатньо значний потенціал. Історичних пам'яток в Харківському районі небагато. За якістю та кількістю вони значно програють природним рекреаційним ресурсам, що ще раз підтверджує думку про приміський напрямок розвитку рекреації. Чемпіоном з кількості археологічних пам'яток скіфського часу на території Харківщини є м. Люботин і його околиці. Серед архітектурних пам'яток можна виділити садибу Гіівка з Миколаївською церквою (м. Люботин). Музеїв на території Харківського району теж небагато: Люботинський міський краєзнавчий музей, меморіальна садиба-музей Г. М. Хоткевича, а найбільш цікавим для більшості рекреантів є авіаційний музей під відкритим небом. Досить значна кількість культових пам'яток, серед яких зустрічаються і архітектурні пам'ятки, і новітні будівлі, а територіально виділяється м. Люботин. Найбільш шанованим і, мабуть, найбільш вагомим (на сьогоднішній день) соціально-культурним рекреаційним ресурсом є храм Озерянської ікони Божої Матері. Багаті біосоціальні ресурси Харківського району, який нерозривно пов'язаний з іменами визначного діяча української культури Г. М. Хоткевича, українського філософа і просвітителя Г.С.Сковороди, вчених Г. Ф. Проскури, О. В. Погорелова, Я. М. Савченка, історика Д.І. Яворницького, кошового отамана Запорізької Сечі І. Сірка.

Харківський район має розвинуту рекреаційну інфраструктуру гостинності. На його території знаходяться спеціалізовані санаторії (найбільша кількість серед районів області, 60 % регіонального потенціалу), туристичні бази і будинки відпочинку, кемпінг, дитячі літні табори (40 % регіонального потенціалу), 2 гірськолижних комплекси. Харківський район виступає на Лівобережжі значним курортним комплексом, який використовує слабомінералізовані гідрокарбонатно-кальцієві та хлоридно-натрієві води у поєднанні з лікувальними властивостями лісостепових та степових ландшафтів. Серед соціально-економічних об'єктів популярністю користуються страусова ферма, селекційно-дослідницьке підприємство «Шовкостанція».

У Харківському районі всім бажаним пропонують здійснити декілька видів екскурсій: природничі (природничо-спортивні), виробничі, пізнавальні. На жаль, основна частина маршрутів пропонується до уваги саме харків'янам, що ще раз підтверджує статус рекреаційної зони як приміської зони відпочинку. Серед природничо-спортивних екскурсій можна виділити екскурсію в замський кінний клуб, спортивне або навіть екстрим-дозвілля (катання на гірських лижах та сноуборді, польоти на парапланах чи літаках, стрибки з парашутом). Пізнавальні та виробничі екскурсії пропонуються, як правило, групам учнівської молоді. Загальновідомими і популярними туристськими об'єктами Харківського району є страусова ферма, Мереш'янська шовкостанція, джерело Г.С. Сковороди, музей Г. Хоткевича, а інші об'єкти залишаються поза увагою туристських підприємств і організацій. Ознайомлення з іншими пам'ятками, як показує аналіз джерел, краєзнавці, туристи, аматори активного відпочинку проводять самостійно, без допомоги турорганізацій.

В результаті проведеного дослідження можна з впевненістю сказати, що на даний час в межах Харківського району сформувалася потужна регіональна рекреаційна зона. Сприятливі кліматичні умови, джерела мінеральних вод, пересічний мальовничий рельєф, наявність лісів, низки соціально-економічних факторів, безпосередня близькість до основного центру формування рекреаційних потоків не тільки в межах Харківського регіону, а навіть і всієї України, зумовило формування та розвиток Харківської районної рекреаційної системи.

Значного розвитку отримують лише ті районні рекреаційні системи, які характеризуються наявністю значної кількості споживачів рекреаційних послуг; перетином транспортних магістралей і часом доступності місця відпочинку на рівні 1,5-2,0 години; значних водних об'єктів, сприятливих для проведення якнайбільшої кількості видів відпочинку. При порівнянні 8 рекреаційних зон Харківської області під час досліджень було виділено місце і значення Харківської рекреаційної зони серед інших. Так, упродовж всіх часів основними факторами розвитку рекреації в Харківському районі виступають:

- географічне положення поблизу великого міста, яке характеризується значним розвитком виробничої сфери і дає основний потік рекреантів; перетин транспортних магістралей і час доступності місця відпочинку на рівні 1,5 годин. Конкурентом за цим фактором при цьому можуть виступати Зміївська та Чугуївська рекреаційні зони, які також знаходяться у межах відмінної транспортної доступності;
- значні, сприятливі для проведення найбільшої кількості видів рекреаційних занять, водні об'єкти. Конкурентами при цьому для Харківського району будуть виступати Печенізька, Зміївська, Чугуївська рекреаційні зони;
- напрямки рекреаційного освоєння території: від м. Харків (відцентровий напрямок) і від кордону області (доцентровий напрямок), що підтверджується розміщенням закладів відпочинку. Основним конкурентом при цьому виступає Печенізька рекреаційна зона. Ізюмська і Куп'янська зони виступають основними центрами рекреації для мешканців Луганської і Донецької областей, але внаслідок відносно далекого розташування цих областей від Харківської рекреаційної зони, вони, як центри формування рекреаційних потоків, не представляють цікавості.

Таким чином, виявили, що найбільшими конкурентами у галузі сучасної рекреаційної діяльності Харківському району є Зміївська та Чугуївська рекреаційні зони (табл. 1). Але якщо розділити між ними рекреаційні функції відповідно до наявних рекреаційних ресурсів, то слід зазначити: Зміївська рекреаційна зона має спеціалізуватися на більш тривалому відпочинку (наприклад, тижневому) на туристських базах різних категорій, із залученням водних та лісових ресурсів; Чугуївська рекреаційна зона може запропонувати цікаві екскурсійні маршрути, а також відпочинок на березі річки. Відповідно до галузевої територіальної структури рекреаційної системи можливим в Харківській рекреаційній зоні є здійснення рекреаційної діяльності на базі санаторно-курортного, туристсько-пізнавального, спортивно-оздоровчого підкомплексів, підкомплексу дитячого відпочинку або корпоративної рекреації.

Проведене дослідження з питань забезпеченості природними та соціально-культурними туристсько-рекреаційними ресурсами Харківського району як найближчої рекреаційної зони до найбільшого постачальника потенційних рекреантів на Лівобережній Україні, показав, що в даній галузі існує величезна кількість невирішених питань. Ці проблеми можна поділити на декілька груп:

- недостатня інформаційна підтримка туристсько-рекреаційної галузі: обласна державна адміністрація обрала по території області всього 5 маршрутів, які, на її погляд, доцільно проводити, при цьому незадовільним залишається інформаційне забезпечення навіть цих маршрутів; розробка та впровадження ж інших маршрутів відбувається силами відповідних турорганізацій на свій ризик;

- недостатня база пропозицій цікавих, екстремальних, нетрадиційних екскурсійних маршрутів для різних прошарків населення. Так, можна запропонувати маршрути до м. Люботин різної спрямованості (археологічні, архітектурні, природничі, релігійні), до м. Мерефа та її околиць (виробничі, природничі, релігійні). Інша тематика екскурсій передбачає як активний відпочинок, так і пізнавальну діяльність. Це відтворення прадавньої історії Харківщини через відвідування залишків стародавніх городищ. Попит на подібний маршрут визначається як підвищенням інтересу до археологічних пам'яток у нашій країні (нелегальна, так звана "чорна археологія"), так і існуванням програми археологічної практики у вищих навчальних закладах. Такі населені пункти навколо Харкова, як Люботин, Хорошеве, Циркуни та їх околиці слугують для цього чудовою базою. Релігійний маршрут можна прокласти через Хорошеве, Мерефу, Нижні Озеряни, Буди, Люботин.

- організація в межах транспортної доступності від околиць Харкова протягом 20-30 хвилин відпочинкових зон зі створенням штучних водоймищ, басейнів;

- недостатність пропозицій (зараз існує в основному на бажанні аматорів цієї діяльності) активних прогулянок: пішохідних, велосипедних, водних;

- низька екологічна культура місцевого населення та відпочиваючих;

- рекреаційна неосвоєність північної частини району внаслідок незначної залісеності території та слабкорозвинутої мережі транспортного сполучення. В північній частині Харківської районної рекреаційної системи мережа закладів туристсько-рекреаційного профілю не сформувалася і ця частина території знаходиться на першому, локалізованому [за 5], етапі розвитку рекреаційної системи, тобто виділяються поодинокі заклади відпочинку. В той час коли південна частина Харківської районної рекреаційної системи знаходиться на другому, концентраційному [за 5], етапі розвитку рекреаційної сфери, який характеризується діючою досить тривалий час мережею санаторно-курортних та оздоровчих закладів, але рекреація не виступає провідною галуззю формування структури господарства, наповнення бюджету.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика трьох конкурентних між собою рекреаційних зон Харківської області (з використанням окремих даних [1])

Показники, характеристики	Харківська зона	Зміївська зона	Чугуївська зона
Площа рекреаційної зони, тис. га	104,7	60,4	43,2
Тривалість періоду літньої рекреації, днів	141	158	165
Тривалість періоду зимової рекреації, днів	48	49	51
Основні водні ресурси	річки Харків, Уда, численні ставки та гідропарки	річки Сіверський Донець, Мож, оз. Лиман	р. Сіверський Донець
Площа пляжів, га	10,9	5,5	2,1
Площа лісів, тис. га	36,4	29,5	24,0
Залісненість території, %	34,8 %	48,9 %	55,5 %
Основні породи дерев	Дуб 48 %, Сосна 52 %	Дуб 56 %, Сосна 37 %	Дуб 51 %, Сосна 49 %
Об'єкти природно-заповідного фонду	11, в т.ч. дендропарк ХНАУ імені В.В.Докучаєва,	4, в т.ч. НПП «Гомільшанські ліси»	3, всі місцевого значення
Кількість мінеральних джерел	29	9	16
Туристсько-рекреаційні центри	м. Люботин, м. Мерєфа, с. Хорошеве, с. Бабаї	м. Зміїв, с. Соколове, с. Гайдари, с. Таранівка, с. Коропове	м. Чугуїв, с. Кочеток
Центри формування рекреаційних потоків, віддаленість від них, км, основний транспортний засіб	Харків, 10, автобус, залізниця	Харків, 40, залізниця, автобус	Харків, 35, автобус, залізниця

Колір в комірцях таблиці відображає відносну якісну оцінку певного показника рекреаційних ресурсів, а колір в комірці з назвою зони відображає її відносну загальну якісну оцінку: зелений – найбільш якісні, жовтий – відносно якісні, помаранчеві – гірші ресурси у зрівнянні з іншими рекреаційними зонами.

Як висновок, визначимо напрямки розвитку рекреації в найбільшому та найближчому до центру формування рекреаційних потоків рекреаційному районі – для Харківської районної рекреаційної зони:

- в приміській території в найближчій близькості до Харкова – зоні розвинутої промисловості, транспортної та гостинної інфраструктури - короточасний відпочинок, дозвілля у спортивно-розважальних комплексах з висококласною інфраструктурою та різноманітними послугами, відпочинок в сфері ділового туризму;

- в наступній кільцевій зоні необхідно розвивати санаторно-курортний комплекс, де цьому сприяє екологічна ситуація, лісові масиви з поєднанням сприятливих кліматичних показників;
- в північній частині Харківської районної рекреаційної зони, зі слабкою інфраструктурою, відсутністю магістральних шляхів сполучення, бідністю на біотичні та соціально-культурні ресурси, слід розвивати відпочинок по берегах водосховищ, рибальство, велотуризм, можлива організація мото- та автоквестів;
- південна та південно-західна частини району є найбільш багаті на природні, соціально-культурні та соціально-економічні пам'ятки, є всі передумови для подальшого розвитку відпочинкового, екстремального, активного, пізнавального, релігійного видів туризму та рекреації.

Література

1. Поколюдна М. М. Рекреація, відпочинок, туризм на території Харківського регіону / М. М. Поколюдна // Проблеми розвитку туризму і готельного господарства: регіональний аспект : монографія / за ред. І. М. Писаревського. – Харків : ХНАМГ, 2010. – С. 209-235.
2. Туризм в системі пріоритетів регіонального розвитку: монографія / за ред. проф. В.В. Александрова. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – 268 с.
3. Туристичний імідж регіону : монографія / за ред. А. Ю. Парфіненка. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 312 с.
4. Прасул Ю.І. Рекреаційні ресурси приміського району Харкова: компонентна структура / Ю.І. Прасул // Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку : матер. І Міжнар. наук.-практ. конф. (1–2 листопада 2012 р., м. Черкаси). – Черкаси : Брама-Україна, 2012. – С. 511–516.
5. Рекреаційні комплекси світу : навчально-методичне видання / укл. Н.П. Ващенко. – К. : Київський національний торговельно-економічний університет, 2004. – 205 с.

Аннотація. Ю. І. Прасул *Территориальная организация пригородной рекреации: региональный аспект.* Пригородная рекреация имеет большое значение для возобновления сил горожан больших промышленных центров, но такие локальные исследования проводятся в последнее время все реже. В современных экономических условиях появляется проблема анализа территориальной организации и направленности пригородного отдыха, нахождения новых путей и привлекательных предложений, особенно с учетом все большей транспортной доступности более далеких рекреационных зон. В статье определены возможные направления и перспективная территориальная организация пригородной рекреационной системы Харьковского района Харьковской области.

Ключевые слова: пригородная рекреация, Харьковский район, территориальная организация.

Abstract. Yu. I. Prasul *Territorial organization of suburban recreation: regional dimension.* Suburban recreation is important for the resumption forces of townspeople industrial centers, but such local studies conducted in recent times less. In today's economic environment appears problem analysis of territorial organization and direction of suburban recreation, finding new ways and attractive offers, especially given the increasingly more transport accessibility of distant recreational areas. The article identifies possible directions and promising territorial organization of suburban recreation system Kharkov region.

Keywords: suburban recreation, Kharkiv region, the territorial organization.

Поступила в редакцию 17.02.2014 г.